

A gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek eredete?

Angus Deaton: A nagy szökés

Egészség, gazdagság, és az egyenlőtlenségek eredete

Fordította: Felcsuti Péter, Corvina Kiadó, Budapest, 2017, 417 o.

Az egyenlőtlenség szerves része életünknek. Legyen szó akár az olyan könnyen lemérhető és érzékelhető különbségekről, mint az egyes emberek magassága vagy hajhossza közti eltérések, akár jóval nagyobb mértékű variációkról. Ez utóbbiakra jó példát szolgáltatnak az egyes országok társadalmi és gazdasági jólétéről szóló mutatók, amelyek éppúgy okot adhatnak büszkeségre, mint elkeseredésre, szégyenkezésre. A fenti gazdasági és társadalmi mutatók mögött meghúzódó tényezőkről – mint például az oktatási és az egészségügyi rendszer fejlettsége, az infrastruktúra színvonala, az életszínvonal mutatói – az átlagember rendszerint nem rendelkezik kellően pontos ismeretekkel.

A nagy szökés címét az azonos című filmalkotás inspirálta, mint ahogyan azt a közgazdasági Nobel-díjjal 2015-ben kitüntetett szerző a könyv bevezetőjében elárulja: a két mű közötti azonosság abban érhető tetten, hogy amíg a filmben a második világháború koncentrációs táboraiból próbál megszökni egy csapat fogságba esett katona, addig a könyv azt a világot mutatja be, ahol a nyomorban tengődők milliói próbálnak meg sikeresen (vagy kevésbé sikeresen) kiszabadulni sorsuk börtönéből. Amint Deaton a film kapcsán írja: „[Ám] a film nem ennek a szökésnek a korlátozott sikerét hangsúlyozza, hanem az ember elfojthatatlan szabadságvágyát, amelyet még a lehetetlenül nehéz körülmények között sem lehet kioltani.” (16. o.) A hangsúly tehát azon az ősi motivációforráson van, amely mindig arra sarkallja az embert, hogy szabadon és boldogan éljen. De az, hogy pontosan mit is jelent napjainkban szabadnak és boldognak lenni, és ezért a célért áldozatokat hozni, már más kérdés.

A szökés fogalma a könyv további részeiben új értelmezést nyert: a mélyszegénység és a nélkülözés, a betegségek és a korai halál poklából való kijutást; egy boldogabb és élhetőbb jelenben való letelepedést a világ lakói számára. Ez a fogalmi értelmezés rendkívüli optimizmuson alapszik, amely egyébként a szerző teljes művét áthatja. Ugyanakkor az eltúlzott optimizmus helyett jóval mérsékeltebb megközelítést sugallnak a könyv további fejezetei: amíg egyesek számára ez a fajta nagy szökés igen sikeres volt, ennek következtében pedig jelenlegi életkörülményeik számukra igen kedvezően alakultak, addig milliók tengethetik életüket nyomorban, akár egy

adott országot veszünk alapul, akár globálisan szemléljük az erről tanúskodó adatokat. Ez persze nem lenne szükségszerű, hiszen a világon megtermelt javak okosabb és igazságosabb elosztásával – ideális esetben – minimálisra csökkenthető lenne azok száma, akik nélkülöznek. Vagy éppenséggel talán teljesen meg is lehetne szüntetni a szélsőségesen nagy különbségeket, amennyiben az elvárt életszínvonalat tükröző státuszszimbólumok számát mindannyian jóval mértékletesebben gyarapítanánk, vagy egyszerűen kevesebb is beérnénk. Persze ez csupán az ideális eset. A valóságban egészen másképp alakulnak a dolgok.

A jólét fogalmát a szerző a következőképpen határozza meg: „A jólét kifejezés alatt az összes olyan dolgot értem, amely jó az embereknek; amelyeknek köszönhetően az élet jó lesz. A jólét része az anyagi jólét, amelyet az egészséggel és a boldogsággal jellemezünk; az oktatás és a képesség, hogy a demokrácia és a jog uralma révén részt vegyünk a polgári társadalomban.” (42. o.) A fenti meghatározás elég pontosnak mondható, hiszen figyelembe veszi azokat a legalapvetőbb tényezőket, amelyek hozzájárulnak az ember jólétéhez, vagyis mindahhoz, amitől – Deaton meghatározása szerint – az élet jó lesz. A meghatározás ennek ellenére nem tér ki olyan tényezőkre, mint például a társas kapcsolatok és azok milyensége, az ember általános elégedettségérzése, a jövővel kapcsolatos kilátásainak milyensége. Talán ezeket is érdemes lenne megfontolni, amikor egy pontosabb, jobban körülhatárolt meghatározását adjuk meg a jólétnek.

A gazdasági mutatók, a fejlődési és növekedési adatok értelmezése során is mutatkozhatnak eltérések: bár az olyan országok, mint az Egyesült Államok, Németország vagy Kína, komoly GDP-növekedést produkáltak az elmúlt ötven évben, egy személyes boldogságot mérő vizsgálat adatai alkalmanként rációznak a gazdagság és a boldogság között fennálló, törvényszerűnek hitt kapcsolatra. A fenti vizsgálat eredményei alapján figyelembe kell vennünk azt is, hogy az adott ország lakossága hogyan alkalmazkodott az őt érintő gazdasági változásokhoz, mind országos, mind csoportos, illetve egyéni szinten. Ez az újraértelmezés azért is nélkülözhetetlen, mert nem egy olyan eset lehetséges, amikor jóval szerényebb gazdasági mutatókkal rendelkező országok lakosságáról kiderül, hogy sokkal elégedettebbek az életkörülményeikkel és a sorsukkal, mint a tehetősebb országokban élők (India lakói például valamelyest boldogabbak, mint Kína polgárai; 71. o.), noha erre nem feltétlenül adnak okot az ország gazdasági mutatói (74. o.).

A könyv első lényegi része – a hosszúra nyúlt felvezető után – a halálról, illetve a korai elhalálozást elkerülő szökésről szól (79–203. o.). A „fejlődés országútján” történő folyamatos, hol kisebb, hol nagyobb mértékű haladás egyik igen látványos mutatója, ahogyan az elmúlt évszázadok, évtizedek alatt az emberiség általános egészségügyi állapota javult. Az egyre magasabb szintű egészségügyi ellátottság, a könnyebben és gyorsabban hozzáférhető gyógyszerek, védőoltások és vitaminok elterjedésének hatására az emberiségnek ma már kevésbé kell rettegnie az influenza, a tüdőbaj vagy a vérhas szörnyűségétől, mint ahogyan száz évvel korábban például az átlag amerikai állampolgárnak (85. o.). Az egészségügy folyamatos fejlődésével a kisgyermek és a csecsemők halandósági rátája mérséklődött, míg a várható élettartam növekedett. Svédországban például – Deaton adatai szerint – a ma megszületendő

csecsemőknek csupán 3 ezreléke nem éli meg a felnőttkort (92. o.). A modern születési és halálozási ráták tárgyalását követően Deaton egy történelmi áttekintést kínál fel, amelynek során végigvezeti az olvasót a történelem előtti időktől egészen a 20. század végéig, miközben bemutatja az emberiségnek a halálhoz való viszonyát, különösen annak egészségügyi oldalát tekintve. Egy helyütt az ősközösségek felépítéséről megállapítja, hogy ezek a közösségek semmiféle vezetővel nem rendelkeztek – mivel ezt a közösség „nem nézte volna jó szemmel” –, továbbá az első gyűjtögető-vadászó csoportosulások minden tagja kivette részét a vadászatból, így mindannyian részesültek az elejtett állatból. Mivel azonban az elejtett állat húsát nem voltak képesek tárolni, csak addig ehettek, ameddig volt élelem, vagy amíg jól nem laktak. Emiatt a csoporton belül mindenki *egyenlő* volt, mind vagyoni, mind társadalmi szinten. Ez az állapot egészen addig tartott, amíg képessé nem váltunk a megszerzett vagyon tárolására: innen egyenes út vezetett a magántulajdon, az elosztási rendszer, illetve a főnökségi rendszer (99–100. o.), majd a középkorban a feudális társadalmi berendezkedés megjelenéséhez, illetve mindezek egyéb, modern formáihoz, mint amilyenek a monopóliumok, az oligarchiák, a kartellek.

A modern független államok egészségügyi helyzete kapcsán Deaton megállapítja: a szegény sorsú (értsd: alacsony jövedelmű) országok pusztán azáltal, hogy komoly egészségügyi beruházásokat hajtanak végre, illetve hogy részesülnek a jelenlegi legfejlettebb orvostudományi eljárások eredményeiben, még nem remélhetnek tartós változást e téren. Ehhez ugyanis az egész társadalmat átfogó, globális gazdasági fejlődésre lenne szükség. Noha ez a kijelentés magától értetődőnek tűnik, Deaton azzal indokolja a kiemelését, hogy a szegény országokra jellemző, „szegénység okozta betegségek” csak akkor számolhatók fel igazán, ha megszűnik az adott országban a létbizonytalanság, ami magával hozná nemcsak az egészségügyi, de az általános társadalmi fejlődést is (134–135. o.).

Az ilyen irányú fejlődés, illetve fejlesztés kapcsán érdemes elgondolkodni azon is, hogy bár számos országban jóval korábban (már az 1950-es, 1960-as években is) rendelkezésre álltak olyan hatékony gyógyszerek, amelyek eredményesen vették fel a harcot – például – a keringési betegségekkel, az egyes országokban nem egyszerre vezették be őket. Erre a jelenségre jó példa a vérnyomáscsökkentő szereknek a bevezetése. Az Egyesült Államokban nem csupán bőséges anyagi források álltak rendelkezésre e téren, hanem a szükséges állami támogatás is jelen volt – hiszen mindenfajta orvostudományi újítás szinte azonnal megjelenik a piacon, függetlenül annak lehetséges hatásaitól, illetve mellékhatásaitól –, a brit National Health Service (NHS) azonban kevesebb forrással dolgozik, ezáltal jóval elővigyázatosabban kezelik az ilyen újdonságokat (170–171. o.).

Az emberek korábban említett magasságbeli eltéréseinek okára Deaton egy eléggé meglepő, ám mégis kézenfekvőnek tűnő magyarázattal szolgál: az egyéni genetikai eltérések ellenére erős korreláció állapítható meg az adott ország gazdasági ereje, higiénés körülményei, illetve az egészségügyi ellátórendszere, valamint az ország lakóinak testmagassága között. Mindez annak tudható be, hogy a magasabb szülők rendszerint magasabb gyermekeket nemzenek, ám ez a különbség csak akkor tud érvényesülni, ha a csecsemők és kisgyermekek (akiket a legjobban veszélyeztetnek

a fertőző betegségek) elegendő mennyiségű és minőségű élelemhez jutnak. Az egyes országok, illetve földrészek közti ilyen irányú különbségekről Deaton bővebb tájékoztatást is ad (192–202. o.).

A világ egészségügyi körülményeinek bemutatását követően, a pénz szerepének fejtegetése során (203–317. o.) Deaton nagy súlyt fektet az Egyesült Államok gazdasági szerkezetének a bemutatására. Az itt is fennálló esélyegyenlőség, illetve a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek kapcsán felvetődik a jelenség mérésének egy lehetséges módja: milyen korrelációt tapasztalunk, ha az apák és fiaik keresetét megvizsgáljuk. Deaton megállapítása szerint egy olyan társadalomban, ahol a társadalom tagjai kétféleképpen mobilak, a korreláció mértékének nullának kellene lennie. Egy „örökletes viszonyokra” épülő társadalomban pedig ez az együttható egy lesz. Az Egyesült Államok e téren 0,5-es értékkel rendelkezik, ami kiemelkedő az OECD-országok között, noha még mindig nem éri el Kína szintjét (251. o.). Elgondolkodtató, hogy vajon mi befolyásolja ezt a mutatót, illetve, hogy Magyarország esetében milyen eredményt mutatnának ki az ugyanilyen irányú kutatások...

A vagyonosodás folyamatában különösen nagy szerepük van a vezető pozícióban lévőeknek adott juttatásoknak. Deaton példájában az olajvállalatok vezetői kiemelkedő fizetésekben részesültek, noha semmilyen újdonsággal nem álltak elő annak érdekében, hogy cégeik még hatékonyabban működjenek. Ez jól példázza, hogy amikor az egyes vezetőknek, illetve vállalataiknak „jól megy, többet fizetnek a felső vezetőiknek, viszont amikor a szerencse elfordul tőlük, a javadalmazást nem csökkentik” (254. o.). Adódik tehát a kérdés: egy olyan ideális, meritokratikus társadalomban, ahol a legkiválóbbak magas juttatásokban részesülnek, hol kaphatnának helyet ezek a személyek? Mi indokolná, hogy egyes vezérigazgatók és más vezetők csökkenő vállalati bevételek mellett is kiugróan magas fizetést vegyenek fel? Miért kaphatnak a süllyedő hajó elhagyása előtt milliós végkielégítéseket olyan egyének, akik a csőd szélére juttatnak egy vagy akár több céget, ezzel tönkretéve számos alkalmazottjuk életét? A kérdések megválaszolásánál tekintettel kell lennünk az éppen uralkodó lokális, illetve globális gazdasági, illetve gazdaságpolitikai helyzetre, továbbá politikai és gazdasági érdekekre, hiszen ezek nemegyszer eldönthetik az ilyen kérdéseket.

A Nyugat töretlen, noha sokszor eltérő lendületű fejlődése, szemben a Dél vagy a Kelet országaiéval, azért olyan jelentős, mert amíg az utóbbiak sokszor elvesztegették fejlődési lehetőségeiket azáltal, hogy hagyták azokat szűk látókörű és korrupt vezetők (királyok, cárok, papok) kezébe kerülni, addig Nyugaton ezt a fejlődést nem sikerült a vezetőknek kisajátítaniuk. Éppen ezért is fontos, hogy a gazdasági elit ne pusztán a saját vagyonának mohó összeharásolását és egymás kedvező helyzetbe kerülését szorgalmazza, hanem a társadalom valódi gazdasági fejlődését, a minden térre kiterjedő innovációk lehetséges meghonosításával, ahol nem egy felülről lefelé csorgó gazdasági szemlélet uralkodik, sokkal inkább egy alulról felfelé szálló megközelítés (260–262. o.).

A könyv legutolsó része a hátramaradottakkal, illetve azokkal a lehetséges segítségnyújtási formákkal foglalkozik, amelyek javíthatják a világon nyomorgó milliárdok életét (317–389. o.). A szegénység felszámolásának több lehetséges módja létezik mind globális, mind lokális szinten: az utóbbira jó példát jelentenek az alulról

szerveződő kezdeményezések, például a falvakban újrainduló növénytermesztés és állattenyésztés. Az előbbire a legelterjedtebb példa a szegény országoknak juttatott segélyszállítmányok, amelyeket a helyi kormány juttat el a rászorulóknak tömegeihez. Vagy nem... Hiszen minden segélyszállítmány, legyen az akár pénz, gyógyszer, élelmiszer, tiszta víz stb., egyaránt felhasználható eredeti rendeltetési céljára, és üzleti célra is. Sok ország korrumpált kormánya kapva kap a kínáló alkalmat, hogy a segélyszállítmányokat saját támogatói között ossza szét, vagy pénzzé tegye – ahelyett, hogy a valóban nélkülözőkhöz juttatná el. Sajnálatos módon még a nemzetközi civil szervezetek is számtalan esetben komoly kihívásokba ütköznek egy-egy segély célba juttatása során (333. o.).

Hogyan lehetséges hát mégis segítséget nyújtani azon országok lakóinak, amelyek valóban rászorulnak erre? Deaton számos javaslatot fogalmaz meg erre vonatkozóan. Például, hogy ne hasztalanul segítsünk másokat, inkább vezessünk be hitelstopot a „gyűlöletes” rezsimekkel szemben, így korlátozva hozzáférésüket azokhoz az összegekhez, amelyeket elherdálnának. Ezt a módszert azonban ilyen formában nem érdemes megvalósítani, helyette feltételeket érdemes támasztani, amelyek teljesítése esetén kaphat hitelt az adott ország.

Hasonlóképpen figyelemre méltó elgondolás a Thomas Pogge filozófus nevével fémjelzett Health Impact Fund létrehozása: ez az alapítvány annak arányában támogatná a gyógyszeripari cégeket, hogy mekkora előrelépést tettek lehetővé az általuk kidolgozott eljárások, illetve kifejlesztett gyógyszerek. Ez a megközelítés szabályozhatná a gyógyszerek előállítását, illetve terjesztési költségeit is, miközben hozzájárulna a nagyobb hatékonysághoz, illetve termelékenységhez. (Deaton más javaslatokat is megfogalmaz a problémával kapcsolatban, ezeket lásd 372–387. o.)

A fentiek után már csak egyetlen kérdés megválaszolása várat magára: tulajdonképpen mikor szabadulunk meg azoktól a borzalmaktól, amelyekkel a könyv foglalkozik, és amelyek emberek millióit fenyegetik naponta? A válasz talán kissé keserűnek hat, ám mégis reménykedésre ad okot. Ahogy Deaton fogalmaz: „Akárcsak a mozivásznak, a nagy szökés nem végleges szabadságot ad, csak időleges menekülést a bennünket körülvevő gonosz, a sötétség és a káosz erői elől.” (78. o.) A cél tehát az, hogy minden egyes nappal közelebb kerüljünk ezeknek az erőknek a legyőzéséhez. Mindannyiunkért.

Kárpáti László